სამხრეთ კავკასიის ქვეყნების განსხვავებული საგარეო პოლიტიკური ვექტორი და მისი გავლენა რეგიონულ უსაფრთხოებაზე

რაულ ფევაძე

კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტის

პოლიტიკის მეცნიერების სადოქტორო პროგრამის დოქტორანტი

raul.pevadze@ciu.edu.ge

ORCID iD: https://orcid.org/0009-0008-6103-4868

DOI: 10.52340/splogos.2026.01.07

აბსტრაქტი

სტატიაში განხილულია სამხრეთ კავკასიაში მიმდინარე გეოპოლიტიკური პროცესების ცვლილება გლობალურ და რეგიონულ აქტორებს შორის. კვლევა ფოკუსირებულია სამხრეთ კავკასიის ქვეყნის განსხვავებული საგარეო პოლიტიკური ვექტორების ანალიზსა და იმ ფაქტორებზე, რომლებიც განსაზღვრავს მათ სტრატეგიულ არჩევანს. ნაშრომში ყურადღება ეთმობა იმ პოლიტიკურ აქტორებს როგორიცაა: რუსეთი, თურქეთი, ირანი, აშშ, ევროკავშირი და ჩინეთი.

საბჭოთა კავშირის დაშლისა და დამოუკიდებლობის აღდგენისთანავე სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებმა განსხვავებული საგარეო პოლიტიკური კურსი აირჩია, რამაც რეგიონში კონკურენციის ახალი ფორმატი შექმნა როგორც რეგიონულ, ისე გარეაქტორებს შორის. საქართველო ინარჩუნებს ევროატლანტიკურ სტრუქტურებში გაწევრიანების კურსისადმი ერთგულებას, რაც ეწინააღმდეგება რუსეთის ინტერესებს. აზერბაიჯანი ახორციელებს მრავალვექტორულ და პრაგმატულ პოლიტიკას, რითაც ინარჩუნებს დისტანციას რუსეთსა და დასავლეთს შორის. აზერბაიჯანი ასევე აძლიერებს სტრატეგიულ პარტნიორობას თურქეთსა და რეგიონულ აქტორებთანაც. სომხეთი, რომელიც ტრადიციულად რუსეთზე იყო დამოკიდებული, ცდილობს საგარეო პოლიტიკის დივერსიფიკაციას და დასავლეთთან ურთიერთობების გაღრმავებას.

საკვანძო სიტყვები: სამხრეთ კავკასია, გეოპოლიტიკა, რეგიონი, უსაფრთხოება, ვექტორი.

Different Foreign Political Vectors of the South Caucasus Countries and their Impact on the Regional Security

Raul Pevadze

PhD Student, Caucasus International University,

raul.pevadze@ciu.edu.ge

ORCID iD: https://orcid.org/0009-0008-6103-4868

Abstract

The article discusses the changes in the geopolitical processes taking place in the South Caucasus region between global and regional actors. The study focuses on the analysis of the different foreign political vectors of the countries of the South Caucasus and the factors that determine their strategic choices. In this paper, particular attention is paid to such political actors as Russia, Turkey, Iran, the USA, the EU, and China.

Following the collapse of the Soviet Union and the restoration of independence, the countries of the Soviet Caucasus chose different political courses, which created a new format of competition among both regional and external actors. Georgia maintains its commitment to the course of joining the Euro-Atlantic structure, which contradicts Russian interests. Azerbaijan implements a multi-vector and pragmatic policy, thereby distancing itself from Russia and the West. Azerbaijan also strengthens its strategic partnership with Turkey and other regional actors. Armenia, which traditionally has been dependent on Russia, seeks to diversify its foreign policy and deepen relations with the West.

Keywords: South Caucasus, geopolitics, region, security, vector.

კვლევის მეთოდები. კვლევაში გამოყენებულია: თვისებრივი კვლევის მეთოდები, ისტორიულ-აღწერილობითი, კონტენტ-ანალიზი, შედარებითი ანალიზი.

კვლევის თეორიული ჩარჩო. კვლევის თეორიული ჩარჩო ეფუძნება საერთაშორისო ურთიერთობების, რეგიონული უსაფრთხოებისა და გეოპოლიტიკის თეორიულ მიდგომებს, რომლებიც განიხილავენ სახელმწიფოების საგარეო პოლიტიკურ

ქმედებებს, ეროვნული ინტერესებისა და რეგიონული უსაფრთხოების კონტექსტში. სამხრეთ კავკასია განიხილება, როგორც გეოპოლიტიკური სივრცე, სადაც შიდა ისე გარე რეგიონული ძალები ცდილობენ საკუთარი გავლენის განმტკიცებას. კვლევა ეყრდნობა რეალიზმისა და ნეორეალიზმის კონცეფციებს, რომლის მიხედვითაც სახელმწიფოები მოქმედებენ საკუთარი უსაფრთხოების, ძალაუფლებისა და გავლენის გაზრდისათვის. აღნიშნული მიდგომა კარგად ხსნის იმ პროცესებს, რომლებიც საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ ჩამოყალიბდა სამხრეთ კავკასიაში. კვლევაში ასევე გამოყენებულია მრავალვექტორიანი საგარეო პოლიტიკის თეორიული მიდგომა, რომელიც განმარტავს მცირე და საშუალო სახელმწიფოების სტატეგიას დიდი ძალები კონკურენციის პირობებში.

სამეცნიერო სიახლე. სამხრეთ კავკასიის ქვეყნების განსხვავებული საგარეო პოლიტიკის ვექტორების გავლენის სისტემური შეფასება რეგიონულ უსაფრთხოებაზე, სადაც ერთდროულად ანალიზდება საქართველოს პროდასავლური მიდგომა, აზერბაიჯანის ბალანსირების პოლიტიკა რუსეთსა და დასავლეთს შორის და სომხეთის მრავალვექტორიანი სტრატეგია.

შესავალი

სამხრეთ კავკასია ის ერთ-ერთი რეგიონია, სადაც გარე და შიდა რეგიონულ აქტორებს შორის მწვავე კონკურენციაა. ეს რეგიონი ასევე ცნობილია კონფლიქტოგენურობით. სამხრეთ კავკასიაში მთავარი კონკურენტები არიან: რუსეთი, თურქეთი, ირანი, აშშ, ევროკავშირი და ჩინეთი. ისინი სამხრეთ კავკასიაში დომინირებისთვის მთავარ კონკურენტებად განიხილებიან. შესაბამისად, როგორც გეოპოლიტიკური, ისევე რეგიონში მიმდინარე პოლიტიკური მოვლენები სამხრეთ კავკასიას მეტნაკლებად ფეთქებადსაშიშს ხდის, რეგიონულ უსაფრთხოებას კი ძალიან მყიფეს. ამ რეგიონში არსებული საფრთხეები კასპიის ზღვის არეალისა და შავი ზღვის აუზის უსაფრთხოების პრობლემებზეც აისახება. აქედან გამომდინარე, სამხრეთ კავკასიის ქვეყნების განსხვავებული საგარეო პოლიტიკური კურსისა და მისი გავლენის კვლევას დიდი მნიშვნელობა აქვს.

საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ კავკასიის რეგიონის სამივე ქვეყანამ – საქართველომ, აზერბაიჯანმა და სომხეთმა – საერთაშორისო პოლიტიკურ და ეკონომიკურ სისტემაში საკუთარი როლისა და ფუნქციის განსაზღვრის მიზნით განსხვავებული პოლიტიკური ვექტორი აირჩია. ეს კავკასიის რეგიონის შიდა- და გარეექტორებისთვის მნიშვნელოვან გამოწვევად იქცა.

საქართველო რუსეთის პოლიტიკური გავლენისგან თანდათანობით გათავისუფლდა 2003 წლის ვარდების რევოლუციისა და 2008 წლის აგვისტოს ომის შემდეგ. რის შედეგადაც სამხრეთ კავკასიის რეგიონში რუსეთის გავლენის მოზაიკა შეიცვალა. ის იძულებული გახდა გავლენა შეესუსტებინა და თანდათან დაბალანსებული პოლიტიკის გატარება დაიწყო „სტრატეგიული პარტნიორების“ – აზერბაიჯანისა და სომხეთის მიმართ.

სომხეთის რუსეთთან ურთიერთობები გაუარესდა 2018 წლის ხავერდოვანი რევოლუციის შემდეგ. მთავრობამ, წინა ხელისუფლებისგან განსხვავებით, უფრო გამჭვირვალე პოლიტიკის გატარება დაიწყო, რამაც მოსკოვის გაღიზიანება გამოიწვია. სომხეთს რეგიონში უშუალო ,,მეგობარი მეზობლები“ არ ჰყავს და ის კვლავ დიდად არის დამოკიდებული რუსეთზე. მას აზერბაიჯანსა და თურქეთთან გარკვეულწილად დაძაბული, ხოლო საქართველოსა და ირანთან – „ბუნდოვანი ურთიერთობები“ აქვს.

აზერბაიჯანისთვის რუსეთის ფაქტორი მნიშვნელოვანია ყარაბაღის კონფლიქტის კონტექსტში და ასევე რუსეთის პოლიტიკური, სამხედრო, სამხედრო-ტექნიკური და სხვა გავლენის პოტენციალის გათვალისწინებით. გარდა ამისა, რუსეთის ფედერაცია აზერბაიჯანისთვის გეოპოლიტიკური ალტერნატივის ფუნქციასაც ასრულებს, მაშინ, როდესაც აზერბაიჯანის ურთიერთობები ევროპასა და ამერიკის შეერთებულ შტატებთან უარესდება ქვეყანაში დემოკრატიისა და ადამიანის უფლებების მდგომარეობის გაუარესების გამო. აზერბაიჯანის პოლიტიკა რუსეთთან მიმართებით შეიძლება ჩაითვალოს „მშვიდ დიპლომატიად“,

რომლის მეშვეობითაც ბაქო თანდათან ზრდის აზერბაიჯანის როლს რეგიონში გეოპოლიტიკურ ძალებს შორის არსებული წინააღმდეგობების გამოყენებით.[99]

საქართველო სამხრეთ კავკასიაში რუსეთისა და სხვა გეოპოლიტიკური მოთამაშეების დაპირისპირების ზონადაა ქცეული. ამიტომ შემთხვევითი არ არის, რომ თურქეთი და აზერბაიჯანი აქტიურად დებენ ინვესტიციებს საქართველოში. ამ რეგიონში გავლენისთვის ბრძოლაში თურქეთი რუსეთის ერთ-ერთი ძლიერი კონკურენტია. სამხრეთ კავკასიის პირდაპირი ეკონომიკური მნიშვნელობა შედარებით მცირეა, მაგრამ მისი სატრანზიტო პოტენციალი – უზარმაზარი. თურქეთისთვის სამხრეთ კავკასია კასპიის ზღვისა და ცენტრალური აზიის კარიბჭეს წარმოადგენ.[100] ამჟამად თურქეთის საგარეო პოლიტიკა სამხრეთ კავკასიასა და ცენტრალურ აზიაში დიდწილად პერიფერიულია და მხოლოდ მაშინ აქტიურდება, როდესაც თურქეთი პრობლემებს აწყდება შეერთებულ შტატებსა და ევროკავშირთან მიმართებით.

თურქეთის დიდი ხნის მოკავშირე რეგიონში აზერბაიჯანია. უნდა აღინიშნოს, რომ აზერბაიჯანის მნიშვნელობა თურქეთის საგარეო პოლიტიკაში ერთ დროს შედარებით გადაჭარბებული იყო, რის შედეგადაც თურქეთმა სომხეთთან საზღვარი დახურა. როგორც თურქი ექსპერტები აღნიშნავენ, თურქეთის მხარდაჭერა აზერბაიჯანის მიმართ სომხეთთან საზღვრის ჩაკეტვის სახით მხოლოდ სიმბოლური ჟესტით დასრულდა. თურქეთის მიერ სომხეთის ბოიკოტმა მნიშვნელოვანი გადაწყვეტილებების შემუშავებას ვერ შეუწყო ხელი.

ანკარის პოლიტიკამ გავლენა ვერ მოახდინა სომხეთზე. სტატუს-კვოს შენარჩუნება თურქეთს საგარეო პოლიტიკური მიზნების მიღწევაში არ ეხმარება. სტატუს-კვოს შენარჩუნება აზერბაიჯანის ინტერესებშიც არ შედის.[101]

მიუხედავად ამისა, თურქეთი აგრძელებს სომხეთის წინააღმდეგ ბლოკადის პოლიტიკას, ცდილობს „ყარაბაღის საკითხის“ გადაჭრას და რეგიონში თავისი გეოპოლიტიკური, გეოეკონომიკური და სამხედრო-სტრატეგიული სისტემების

[99] Valiyev A. Azerbaijan-Russia Relations after the Five-Day War: Friendship, Enmity, or Pragmatism?//TPQ. 2011. Vol. 10. № 3. გვ. 135.

[100] Punsmann G. B. Turkey's Interest and Strategies in the South Caucasus//South Caucasus: 20 Years of Independence. B., 2011. გვ. 287.

[101] Punsmann G. B. Turkey's Interest and Strategies in the South Caucasus//South Caucasus: 20 Years of Independence. B., 2011. გვ. 287.

გაზრდას, რომელთა იგნორირება მოსკოვს არ შეუძლია. ამრიგად, რუსეთი და თურქეთი ერთმანეთს ეჯიბრებიან რეგიონში გავლენის გასაძლიერებლად. თურქეთი ასევე ცდილობს საქართველოზე კონტროლის მოპოვებას, ხოლო რუსეთი იბრძვის აზერბაიჯანის თავისი გავლენის სფეროში დატოვებისათვის. ამ მხრივ, როგორც საქართველო, ასევე აზერბაიჯანი უფრო ხელსაყრელ მდგომარეობაში არიან, ვიდრე სომხეთი, რადგან მათ შეუძლიათ მოსკოვისა და ანკარის რეგიონული ინტერესების გამოყენება თავიანთ სასარგებლოდ ორ ძალას შორის მანევრირებისთვის.

ამერიკის შეერთებული შტატები და ევროკავშირი რუსეთს ეწინააღმდეგებიან რეგიონზე გავლენის მოპოვებაში. არც რუსეთი და არც დასავლეთი არ არიან მზად, რეგიონში გავლენა ერთმანეთს დაუთმონ. რუსეთი არ მალავს საკუთარ ინტერესებს სამხრეთ კავკასიაში. მას სურს არამარტო გავლენის აღდგენა და შენარჩუნება, არამედ მისი გაძლიერება. საკუთარი ინტერესები აქვთ რეგიონში აშშ-სა და ევროპასაც.

რუსეთი ცდილობს პარიტეტის შენარჩუნებას სომხეთთან განსაკუთრებული ურთიერთობის გზით. ამ კონტექსტში ხდება ბრძოლა აზერბაიჯანზე მისი გავლენის გასაზრდელად. ამ ფონზე სომხეთი ატარებს ისეთი საგარეო პოლიტიკის კურსს, რომელიც მიზნად ისახავს როგორც რუსეთთან, ისე დასავლეთთან ურთიერთობების შენარჩუნებას. აზერბაიჯანს სურს რუსეთი და დასავლეთი კონტროლირებად დისტანციაზე შეინარჩუნოს. ბაქოსთვის რუსეთთან ურთიერთობა სასარგებლოა იმით, რომ ეს უკანასკნელი, დასავლეთთან შედარებით, უფრო მეტად არის მიდრეკილი არსებული რეჟიმის მხარდაჭერისკენ.

შესაბამისად, მოსკოვი ცდილობს თბილისთან დაძაბულობის შემცირებით ნებისმიერი პოტენციურად დაკარგული დივიდენდის ანაზღაურებას. შემთხვევითი არ არის, რომ, ერთი მხრივ, საქართველო რუსეთს თავის მთავარ საფრთხედ მიიჩნევს, ხოლო, მეორე მხრივ, იზრდება ქართული საზოგადოების მიერ საქართველოს ევრაზიულ ეკონომიკურ კავშირში გაწევრიანების მოწონების ტენდენცია.

2008 წელს საქართველოში და 2014 წელს უკრაინაში დაძაბულობის რადიკალურ ესკალაციას ბევრი ექსპერტი რუსეთსა და დასავლეთს შორის

გეოპოლიტიკურ დაპი-რისპირებად მიიჩნევს.[102] შესაბამისად, არსებობდა მოსაზრება, რომ სიტუაცია უფრო მეტად გართულებულიყო და რუსეთისთვის სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვან სამხრეთ კავკასიაში მომხდარიყო სამხედრო ესკლაცია, და რომ ყარაბაღი შესაძლოა ასეთ ესკალაციად ქცეულიყო. ითვლება, რომ დაძაბულობა რუსეთის საზღვრებთან, განსაკუთრებით კი – სამხრეთ კავკასიაში, რომელიც ესაზღვრება არანაკლებ რთულ, ჩრდილოეთ კავკასიის რეგიონს, არ შედის რუსეთის ეროვნული უსაფრთხოების ინტერესებში. ეს ფაქტი ხაზგასმულია რუსეთის ფედერაციის საგარეო პოლიტიკის კონცეფციაში: რუსეთის ეროვნული ინტერესების უზრუნველყოფისა და ეროვნული პრიორიტის განხორციელების მიზნით, სახელმწიფოს საგარეო პოლიტიკური საქმიანობა მიზნად ისახავს, მეზობელ სახელმწიფოებთან კარგი ურთიერთობების ხელშეწყობას, მათ ტერიტორიებზე არსებული დაძაბულობისა და კონფლიქტების მოგვარების ხელშეწყობას. ახალი დაძაბულობისა და კონფლიქტების წარმოშობის თავიდან აცილებას.[103] ამ კონტექსტში სიტუაციის ამჟამინდელი მდგომარეობისა და რუსეთის ორმხრივი ურთიერთობების სულისკვეთების გათვალისწინებით, ითვლება, რომ რუსეთის ეროვნულ ინტერესებს უკეთ ემსახურება, სულ მცირე, ყარაბაღის კონფლიქტის ამჟამინდელი „არც ომი და არც მშვიდობა“ ფორმით შენარჩუნება, ან მაქსიმუმ, მისი ისე მოგვარება, რომ ორი ქვეყნის ქცევა და, მთლიანობაში, სიტუაცია რუსეთისთვის მაქსიმალურად კონტროლირებადი და პროგნოზირებადი გახდეს.

საქართველო. საქართველო სამხრეთ კავკასიაში ყველაზე პროდასავლური სახელმწიფოა. დამოუკიდებლობის აღდგენისთანავე საქართველომ პროდასავლური საგარეო პოლიტიკური კურსი აირჩია და, შესბამისად, მისი მიზანი ევროკავშირსა და ნატოში გაწევრიანებისკენ სწრაფვა გახდა. უსაფრთხოების თვალსაზრისით, ევროკავშირი და ნატო შეიძლება იყოს საპირწონე

[102] Hill F., Kiri K., Moffatt A. Retracing the Caucasian Circle - Considerations and Constraints for U. S., EU, and Turkish Engagement in the South Caucasus // Policy Paper. 2015. №6, July. გვ. 5. https://surl.li/fvbmbi

[103]Концепция внешней политики Российской Федерации (утверждена Президентом Российской Федерации
В. В. Путиным 30 ноября 2016 г.).

რუსეთის ეკონომიკური და სამხედრო დომინირებისთვის კავკასიის რეგიონში.[104] სამხრეთ კავკასია დასავლეთისთვის დიდი სტრატეგიული მნიშვნელობის მქონე რეგიონია. ის ასევე ძალიან მიმზიდველი ენერგეტიკული დერეფანიცაა. ნავთობისა და გაზის ექსპორტის ალტერნატიული მარშრუტები ამ რეგიონზე გადის, რაც ამცირებს ევროპის დამოკიდებულებას რუსულ ნახშირწყალბადებზე.[105] აქედან გამომდინარე, დასავლეთი დაინტერესებულია ამ რეგიონში თავისი გავლენის გაძლიერებით. ევროპისა და აზიის გზაჯვარედინზე მდებარე საქართველო რამდენიმე მნიშვნელოვან გლობალურ ეკონომიკურ რეგიონს აკავშირებს ერთმანეთთან. უნდა აღინიშნოს, რომ ევროპიდან ჩინეთამდე უმოკლესი სავაჭრო გზა საქართველოზე გადის. „აბრეშუმის გზა“ ყოველთვის კავკასიის რეგიონზე გადიოდა.

აფხაზეთსა და სამხრეთ ოსეთში გაყინული კონფლიქტების მიუხედავად, საქართველოს საგარეო პოლიტიკა მაინც პროდასავლურია. მისი მიზანია ევროატლანტიკურ სტრუქტურებში ქვეყნის ინტეგრაცია. მიუხედავად სხვადასხვა სახის ზეწოლისა და, მათ შორის, საქართველოში არსებული ეთნოპოლიტიკური კონფლიქტების გამოყენებისა, კრემლმა ვერ შეძლო საქართველო რუსეთის სატელიტ სახელმწიფოდ ექცია. საქართველომ თანდათან მოახერხა რუსეთის გავლენისგან თავის დაღწევა და დასავლურ ინსტიტუტებსა და ერებთან ეკონომიკური და პოლიტიკური კავშირების განვითარება. 1994 წელს საქართველო შეუერთდა ნატოს მიერ ორგანიზებულ „პარტნიორობა მშვიდობისთვის“ პროგრამას, რაც საქართველო-ნატოს ურთიერთობების დასაწყისი გახდა. საქართველოსა და ნატოს შორის ოფიციალური ურთიერთობები 1998 წელს დამყარდა, როდესაც საქართველოს მთავრობამ გადაწყვიტა დიპლომატიური მისიის გახსნა და ჩრდილოატლანტიკური ხელშეკრულების ორგანიზაციაში ელჩი წარადგინა. საქართველომ ნატოსთან მჭიდრო ურთიერთობები დაამყარა 2001 და 2002 წლებში და ასევე ქ. ფოთში ერთობლივი სამხედრო წვრთნები ჩაატარა.

[104] Fatih Mehmet Sayın, Valeri Modebadze, Georgia's Pro-Western Path: Analysis of the Georgian Foreign Policy in the Post-Soviet Period. AIBU Journal of Social Sciences, 2014, Volume 14, Issue 1, გვ. 340.

[105] Nikolai Sokov, The South Caucasus Corridor after the Russian-Georgian War, available from World Wide PONARS Eurasia Policy Memo No. 49, 2009. https://surl.li/ogzylw.

ნატოსთან მჭიდრო კავშირის განვითარების გარდა, საქართველო გახდა ისეთი მნიშვნელოვანი საერთაშორისო ორგანიზაციების წევრი, როგორებიცაა: საერთაშორისო სავალუტო ფონდი („IMF“), მსოფლიო ბანკი, მსოფლიო სავაჭრო ორგანიზაცია, სუამი დემოკრატიისა და ეკონომიკური განვითარების ორგანიზაცია, ევროპაში უსაფრთხოებისა და თანამშრომლობის ორგანიზაცია („OSCE“), ევროპის საბჭო, შავი ზღვის ეკონომიკური თანამშრომლობის ორგანიზაცია („BSEC“), ევროპის რეკონსტრუქციისა და განვითარების ბანკი („EBRD“) და ა. შ. [106]

1999 წელს სტამბოლში გამართულ ეუთოს სამიტზე საქართველოს, აზერბაიჯანისა და თურქეთის მთავრობებმა მიიღეს გადაწყვეტილება ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის მილსადენის მშენებლობის შესახებ, რათა ნავთობი კასპიის რეგიონიდან თურქეთის ჯეიჰანის პორტამდე გადაეტანათ.[107]

დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ ის ლიდერები, რომლებიც საქართველოს მართავდნენ, რადიკალურად განსხვავდებოდნენ ერთმანეთისგან. თუმცა, ხელისუფლებების ცვლილებას ქვეყანაში არასდროს გამოუწვევია რადიკალური ცვლილებები საგარეო პოლიტიკის პრიორიტეტებში. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, 1990-იანი წლიდან დაწყებული, საქართველოს სტაბილური ევროატლანტიკური კურსი აქვს არჩეული. ევროპელები საქართველოს შუა დერეფნის მნიშვნელოვან ნაწილად მიიჩნევენ. საქართველო ამ სავაჭრო მარშრუტის სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი სატრანზიტო პარტნიორი და ცენტრალურ აზიასა და ევროპასთან დამაკავშირებელი რგოლია.

აზერბაიჯანი. 2024 წლის 17 აპრილს რუსეთმა გააკეთა განცხადება აზერბაიჯანის მთიანი ყარაბაღიდან თავისი სამშვიდობო ძალების გაყვანის შესახებ. ეს მოულოდნელი განცხადება ნიშნავს, რომ ჯარებმა მანდატის ოფიციალურ დასრულებამდე ერთი წლით ადრე დატოვეს ქვეყანა. ეს ხდება სამხრეთ კავკასიაში ძალთა ბალანსის მნიშვნელოვანი ცვლილებების ფონზე.

აზერბაიჯანის მომავალი მნიშვნელოვანწილად არის დამოკიდებული მის მზარდ ურთიერთობებთან მოკავშირეებსა და პარტნიორებთან, რომელთა შორის

[106] ალექსანდრე რონდელი, საერთაშორისო ურთიერთობები, თბილისი, 2001.

[107] Fatih Mehmet Sayın, Valeri Modebadze, Georgia's Pro-Western Path: Analysis of the Georgian Foreign Policy in the Post-Soviet Period. AIBU Journal of Social Sciences, 2014, Volume 14, Issue 1, გვ. 344.

ყველაზე მნიშვნელოვანია თურქეთი, რუსეთი და ისრაელი. აზერბაიჯანის კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი პარტნიორი, სულ მცირე, ეკონომიკურ სფეროში, არის ევროკავშირი, ამ ქვეყნის ნომერ პირველი სავაჭრო პარტნიორი ბოლო ხუთი წლის განმავლობაში. აზერბაიჯანი ასევე ცდილობს გაზარდოს თანამშრომლობა ცენტრალური აზიის ქვეყნებთან სხვადასხვა სახის კავშირის, ტრანზიტისა და ენერგეტიკის სფეროში, ასევე მნიშვნელოვანი გახადოს თავისი ძალა რეგიონული მასშტაბით.[108]

თურქეთი აზერბაიჯანის უახლოესი პოლიტიკური და სამხედრო მოკავშირეა. ორ ქვეყანას აკავშირებს როგორც საერთო ეთნიკური, კულტურული, ისტორიული და ენობრივი კავშირები, ასევე ძლიერი პოლიტიკური ურთიერთობები, რომლებიც მრავალი წლის განმავლობაში ვითარდებოდა. ისინი განიხილავენ ერთმანეთს, როგორც მოძმე ერები ან როგორც „ერთი ერი, ორი სახელმწიფო“ (მაგალითად, ამის შესახებ თურქეთის პრეზიდენტმა რეჯეფ თაიფ ერდოღანმა განაცხადა).[109]

2021 წლის ივნისში ორმა ქვეყანამ ხელი მოაწერა შუშას დეკლარაციას მოკავშირეთა ურთიერთობების შესახებ, რომლითაც მათ შორის ოფიციალურად ურთიერთობა სტრატეგიული პარტნიორობიდან ალიანსამდე ავიდა.[110] მრავალი წლის განმავლობაში ორ ქვეყანას შორის თანამშრომლობის ერთ-ერთი კომპონენტია ერთობლივი წვრთნები. რომლებიც ემსახურება ძალის პროვოცირებას ერევნის, მოსკოვისა და თეირანისადმი.

ისრაელი აზერბაიჯანისათვის ასევე ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი სამხედრო მოკავშირე და პოლიტიკური მხარდამჭერია. თურქეთის მსგავსად, ისრაელი ერთ-ერთი პირველი ქვეყანა იყო, რომელმაც 1991 წელს აზერბაიჯანის დამოუკიდებლობა აღიარა და 1992 წლიდან ბაქოში საელჩო გახსნა. ამ ქვეყნებს შორის პოლიტიკური კავშირები ბოლო წლებში მნიშვნელოვნად გაიზარდა, რასაც ადასტურებს 2023 წლის იანვარში აზერბაიჯანის პირველი ელჩის დანიშვნა

[108] Hugo von Essen, Azerbaijan's Uncertain Geopolitical Rise in a South Caucasus Maelstrom. SCEEUS Report No. 17, 2023. https://surl.li/swqwqv.

[109] Turkey's Erdogan praises ties with 'sister' nation Azerbaijan in visit to Baku. The New Arab Staff & Agencies
13 June, 2023.

[110] Shusha Declaration on Allied Relations between the Republic of Azerbaijan and the Republic of Turkey 16 June 2021, https://surl.li/nyzxjv.

ისრაელში. 2023 წლის მაისში აზერბაიჯანში პირველი ვიზიტის დროს ისრაელის პრეზიდენტმა ისააკ ჰერცოგმა განაცხადა, რომ ურთიერთობა: „არ არის მხოლოდ ირანი და თავდაცვა, ეს ასევე ეხება ვაჭრობას, ტურიზმსა და ენერგეტიკას.“ [111]

აზერბაიჯანსა და ისრაელს შორის სტრატეგიული პარტნიორობის ცენტრალური ასპექტია ირანის წინააღმდეგ მოქმედების შეკავების ერთობლივი ძალისხმევა. ორივე მათგანისთვის ირანი აღიქმება საშიშ სამხედრო და ჰიბრიდულ საფრთხედ და ამიტომ ის ცენტრალურ ადგილს იკავებს მათი საგარეო, უსაფრთხოებისა და თავდაცვის პოლიტიკიაში.

ევროკავშირს ბაქოსთან კარგი ურთიერთობა სჭირდება, რათა სამხრეთ კავკასიის რეგიონში თავისი სტრატეგიული მიზნების უმეტესობას მიაღწიოს. ესენია: აზერბაიჯანსა და სომხეთს შორის მშვიდობა და ნორმალიზაცია; რუსეთის გავლენის წინააღმდეგ ბრძოლა და საკუთარი გავლენის გაძლიერება; აღმოსავლეთ სამეზობლოს სტაბილურობის, კეთილდღეობისა და უსაფრთხოების გაუმჯობესება; და „აღმოსავლეთ-დასავლეთის“ სატრანზიტო „შუა დერეფნის“ ამ მნიშვნელოვან კვანძში საკუთარი წილის განმტკიცება.

ევროკავშირს ბაქოსთან მიმართებით მნიშვნელოვანი ბერკეტები აქვს. პირველ რიგში, აზერბაიჯანი უკვე გარკვეულწილად არის დამოკიდებული ევროკავშირთან ვაჭრობაზე. ბაქოს, სავარაუდოდ, ევროკავშირი სჭირდება ერევანთან მშვიდობისა და ურთიერთობების ნორმალიზების შემდგომი პროგრესის მისაღწევად. ასევე სამხრეთ კავკასიაში ევროპის წონის ზრდა ნიშნავს იმას, რომ ბაქოს სტრატეგიულ ინტერესებშია ევროკავშირთან კონსტრუქციული კავშირების დამყარება. აზერბაიჯანს არ სურს, უბრალოდ ევროკავშირისათვის ბენზინგასამართი სადგური ან რკინიგზა იყოს, არამედ სურს ევროკავშირის მეტი ჩართულობა და თანამშრომლობა რეგიონში.

აზერბაიჯანი (ისევე, როგორც სომხეთი) ერთდროულად ორივე მხარეს თამაშობს: ცდილობს მართოს და მაქსიმალურად გაზარდოს სარგებელი როგორც რუსეთთან, ასევე დასავლეთთან ურთიერთობებში. ბაქო ხშირად მკაცრად რეაგირებს როგორც ევროკავშირისა და აშშ-ის კრიტიკაზე, ასევე ევროკავშირის

[111] Julia Frankel, Israel's defense chief travels to Azerbaijan, reaffirming shared opposition to Iran. July 13, 2023.

მხარდაჭერაზე სომხეთის მიმართაც.[112] აზერბაიჯანს რთული ურთიერთობა აქვს რუსეთსა და ირანთან. ბაქო იძულებულია მოსკოვსა და თეირანთან კავშირები თანამშრომლობის, კონკურენციასა და შეკავების პრინციპების ცვალებადი ბალანსით მართოს.

სომხეთი. სომხეთის მიერ ბოლო წლებში გადადგმული საგარეო პოლიტიკური ნაბიჯების სერია მიუთითებს ქვეყნის ტრადიციული გეოპოლიტიკური პოზიციის გრძელვადიან გადახრაზე – რუსეთზე დამოკიდებულებისგან თავის დაღწევასა და დასავლეთთან მჭიდრო ურთიერთობის დამყარებაზე. მიუხედავად იმისა, რომ ამერიკის შეერთებულ შტატებსა და ევროკავშირთან მზარდი კავშირები ხშირად აღწერილია, როგორც „მტკიცედ ანტირუსული ნაბიჯები“, რომლებიც მიზნად ისახავს სომხეთის რუსეთის გავლენის სფეროდან „გაქცევას“, სინამდვილეში კი ერევანი ცდილობს დივერსიფიცირებულ, მრავალვექტორიან საგარეო პოლიტიკაზე გადასვლას.[113]

სომხეთის საგარეო პოლიტიკაში, როგორც ზემოთ აღინიშნა, მნიშვნელოვანი ცვლილებები შეიმჩნევა, რაც გამოიხატება რუსეთზე ტრადიციული დამოკიდებულებისგან თავის დაღწევითა და ევროკავშირსა და აშშ-სთან უფრო მჭიდრო კავშირების დამყარებით. 2024 წლის 15 იანვარს შეერთებულ შტატებთან სტრატეგიული პარტნიორობის შეთანხმების ხელმოწერა მათ ორმხრივ ურთიერთობებში ახალი ეტაპია.[114] ყველაზე საინტერესოა ვაშინგტონის მხარდაჭერა სომხეთის სასაზღვრო უსაფრთხოებისა და სამხედრო შესაძლებლობების გაძლიერების მხრივ. რაც შეეხება ევროკავშირს, ამ უკანასკნელმა გააფართოვა თავისი სამოქალაქო მონიტორინგის მისია სომხეთში და დაიწყო ვიზების ლიბერალიზაციის პროცესი ერევანთან. დასავლეთს საკუთარი მიზნები აქვს სომხეთთან უფრო მჭიდრო კონტაქტის დასამყარებლად. ერევანი სულ უფრო მეტად ცდილობს თავისი საგარეო პოლიტიკის დივერსიფიკაციას. სომხეთთან უფრო ფართო ურთიერთობების დამყარებით დასავლეთი

[112] Hugo von Essen, Azerbaijan's Uncertain Geopolitical Rise in a South Caucasus Maelstrom. SCEEUS Report No. 17, 2023. https://surl.li/ajtsgl.

[113] Emil Avdaliani, Armenia's Nascent Multi-Vector Foreign Policy. 14 Apr 2025.

[114] „ამერიკის შეერთებულ შტატებსა და სომხეთის რესპუბლიკას შორის სტრატეგიული პარტნიორობის ქარტია“, აშშ-ის საელჩო სომხეთში, 2025 წლის 17 იანვარი, https://surl.lu/kzktfx.

იმედოვნებს, რომ გააფართოვებს უფსკრულს რუსეთსა და სომხეთს შორის. ეს გათვლები წმინდა გეოპოლიტიკურია. სანამ რუსეთი უკრაინასთან ომით არის დაკავებული, ევროკავშირი და აშშ ცდილობენ რუსეთის გავლენის შესუსტებას სხვაგან და, მათ შორის, სომხეთშიც.[115]

2020 წლიდან სომხეთის რეგიონულ უსაფრთხოებასა და საგარეო პოლიტიკაზე ორმა რეგიონულმა კონფლიქტმა იქონია გავლენა: სომხეთსა და აზერბაიჯანს შორის მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტმა და რუსეთ-უკრაინის ომმა. ამ კონფლიქტების შედეგად შეიცვალა სომხეთის დამოკიდებულება რუსეთისა და დასავლეთის მიმართ. ნიკოლ ფაშინიანის მთავრობამ 2024 წლის 23 თებერვალს შეაჩერა კოლექტიური უსაფრთხოების ხელშეკრულების ორგანიზაციაში („CSTO“) მონაწილეობა იმ მოტივით, რომ სომხეთს თავს დაესხნენ და მისი სუვერენიტეტი საფრთხის ქვეშ დადგა.[116]

სომხეთმა 2025 წლის 14 იანვარს შეერთებულ შტატებთან სტრატეგიული პარტნიორობის შესახებ შეთანხმებას მოაწერა ხელი, რომელიც ფოკუსირებულია ეკონომიკური თანამშრომლობის, უსაფრთხოების, თავდაცვის, დემოკრატიის განმტკიცებისა და ორ ქვეყანას შორის ვაჭრობის გაზრდაზე. თუმცა, სომხეთს კვლავ მჭიდრო კავშირი აქვს რუსეთთან და რუსეთის ხელმძღვანელობით მოქმედ სხვადასხვა რეგიონულ ორგანიზაციებთან, როგორებიცაა დამოუკიდებელ სახელმწიფოთა თანამეგობრობა (დსთ) და ევრაზიის ეკონომიკური კავშირი (ეეუ)[117].

„შუა დერეფანი“, სავაჭრო გზაა, რომელიც შავ ზღვას კასპიის ზღვასა და შემდგომ – ცენტრალურ აზიას ევროკავშირთან აკავშირებს, რომელიც გაფართოვდა რუსეთის მიერ უკრაინაში შეჭრის შემდეგ. ჩინეთიდან ევროკავშირამდე ყველა ძირითადი მოთამაშე ამჟამად ინვესტიციებს დებს და პოლიტიკურ კავშირებს აფართოვებს „შუადერეფნის“ მარშრუტის გასწვრივ მდებარე ქვეყნებთან.

მოკლევადიან პერსპექტივაში, სომხეთი, სავარაუდოდ, გააგრძელებს რუსეთსა და დასავლეთს შორის ბალანსის შენარჩუნებას პარალელურად, მაგრამ,

[115] Emil Avdaliani, Armenia's Nascent Multi-Vector Foreign Policy. 14 Apr 2025.
[116] Emil Avdaliani, Armenia's Nascent Multi-Vector Foreign Policy. 14 Apr 2025.
[117] Jason Wahlang. South Caucasus Nations' Foreign Policy Choices amidst the Russia-Ukraine War. April 21, 2025.

ამავდროულად, რუსეთის მიერ ორგანიზებულ ინტეგრაციულ პროექტებში დარჩება. სომხეთის მიერ დასავლეთისკენ სრული გადახრა ნაკლებად სავარაუდოა, თუ ერევანი პროტესტის ნიშნად ალტერნატიული ეკონომიკური და უსაფრთხოების გარანტიების უზრუნველყოფას ვერ მიიღებს მისგან.

სომხეთის მთავრობას ნათლად ესმის, რომ ევრაზიული ეკონომიკური კავშირის წევრობა სასარგებლოა ქვეყნის ეკონომიკისთვის. ერევანში კარგად ესმით ისიც, რომ სომხეთის ევრაზიულ ეკონომიკურ კავშირში წევრობა შეუთავსებელია ევროკავშირის წევრობასთან, რადგან ეს ორი ინსტიტუტი ურთიერთგამომრიცხავია. სომხეთის დასავლეთისკენ სწრაფვას პრობლემურად მიიჩნევს რუსეთი. ევროკავშირის გაფართოებას სამხრეთ კავკასიაში ასევე ღიად ეწინააღმდეგება სომხეთის ყველა მეზობელი (შესაძლოა, საქართველოს გარდა).

ერთ-ერთი ასეთი ძლიერი მოთამაშე ირანია. თეირანსა და ბაქოს შორის უნდობლობის გამო, ისლამური რესპუბლიკა დიდი ხნის განმავლობაში სომხეთს მოკავშირედ მიიჩნევდა. სომხეთის ორიენტაციის ცვლილების შემდეგ ირანმა შეცვალა პოზიცია და ამას პოენიურ პრობლემად მიიჩნევს. როდესაც ევროკავშირმა შეიარაღებული მისია გაგზავნა სომხეთისა და აზერბაიჯანის საზღვარზე, ირანი უკმაყოფილო იყო ამით და კრიტიკული განცხადებებიც კი გააკეთა.[118] ერევნის გადაწყვეტილება აშშ-თან სტრატეგიული პარტნიორობის ხელმოწერის შესახებ ასევე ეწინააღმდეგება ისლამური რესპუბლიკის ძირითად იმპერატივს, რომელიც ეხება ბუფერული ზონის შექმნას საზღვრების გასწვრივ, რათა შეამციროს აშშ-ის გავლენა.

თურქეთი, მიუხედავად იმისა, რომ სომხეთის დასავლეთისკენ სწრაფვის მიმართ არც ისე ანტაგონისტურია, სამხრეთ კავკასიაში დასავლეთის გავლენას ყოველთვის სიფრთხილით აკვირდებოდა. მიუხედავად ევროატლანტიკურ სივრცეში ღრმად ინტეგრაციისა, თურქეთს საკუთარი ინტერესები აქვს, რომლებიც ხშირად არ ემთხვევა იმას, რასაც ევროკავშირი ან აშშ სამხრეთ კავკასიაში მიიჩნევენ საჭიროდ. თურქეთსა და სომხეთს საკუთარი მოლაპარაკებების გზა აქვთ საზღვრის

[118] "Iranian Ambassador expresses Tehran's attitude towards EU mission in Armenia", Arminfo, February 6, 2025, https://surl.li/hlehat.

პოტენციურ გახსნასა და დიპლომატიური ურთიერთობების აღდგენასთან დაკავშირებითაც კი. [119]

თურქეთის მსგავსად, აზერბაიჯანიც სიფრთხილით და სკეპტიკურად აკვირდება სომხეთის დასავლეთისაკენ მისწრაფებას. ბაქოს ურთიერთობები დასავლეთთან მნიშვნელოვნად გაუარესდა მას შემდეგ, რაც აზერბაიჯანმა მთიანი ყარაბაღი დაიკავა და სომხურმა მოსახლეობამ ის ტერიტორია დატოვა. მაგალითად, ევროპარლამენტმა დიდი ხანია დაგმო აზერბაიჯანში არსებული შიდაპოლიტიკური ვითარება და ამიტომ ამ უკანასკნელმა 2024 წლის დასაწყისში დატოვა ევროპის საბჭოს საპარლამენტო ასამბლეა („PACE“) ბაქოს მიმართ მტრული განწყობის მოტივით.[120] გარდა ამისა, 2025 წლის თებერვლის დასაწყისში ბაქომ გადაწყვიტა ქვეყანაში აშშ-ის საერთაშორისო განვითარების სააგენტოს („USAID“) ოფისის დახურვა. ამ ტენდენციის გათვალისწინებით, აზერბაიჯანის დამოკიდებულება სომხეთის დასავლეთთან კავშირების გაღრმავების მიმართ ნეგატიურია. ამას უკავშირდება ის ფაქტი, რომ აზერბაიჯანმა მოითხოვა ევროკავშირის სადამკვირვებლო მისიის გაყვანა სომხეთ-აზერბაიჯანის საზღვრიდან. ეს ბაქოს მიერ ერევანთან სამშვიდობო ხელშეკრულების ხელმოწერის ერთ-ერთ მთავარ დაბრკოლებად დაასახელა.

საქართველო რჩება სომხეთის ერთადერთ მეზობელად, რომელიც დიდწილად ნეიტრალურია ერევნის საგარეო პოლიტიკური არჩევანის მიმართ. თუმცა, სომხეთის გეოგრაფიული მდებარეობის გათვალისწინებით, მისი სახმელეთო კავშირი ევროკავშირთან გადის საქართველოზე, რომელმაც კანდიდატის სტატუსი 2023 წლის დეკემბერში მიიღო. [121] ის, რაც საქართველოს საგარეო პოლიტიკაში ხდება, ერევნისთვის ძალიან მნიშვნელოვანია.

ამგვარად, სომხეთის საგარეო პოლიტიკა უფრო მრავალვექტორიანი საგარეო პოლიტიკის გატარების მცდელობაა, რაც არ გულისხმობს რუსეთთან ურთიერთობის სრულ გაწყვეტას. სომხეთის საგარეო პოლიტიკური კურსი

[119] Turkey, Armenia make progress in normalisation talks," Reuters, July 30, 2024.

[120]"Facing expulsion, Azerbaijan quits European parliamentary body," Eurasianet, January 25, 2024, https://surl.li/vtouon.

[121] „საქართველო ევროკავშირის კანდიდატის სტატუსის მოპოვებას აღნიშნავს", Euronews , 2024 წლის 16 დეკემბერი, https://surl.li/mdpdeo.

მოიაზრებს გაცილებით ფართო განვითარებას და რუსეთის ხელახლა პოზიციონირების მეტნაკლებად გამყარებას სამხრეთ კავკასიაში, რათა შეინარჩუნოს თავისი პოზიცია მაშინ, როცა სამხედრო ქმედებების თვალსაზრისით სხვაგანაა დაკავებული.

როგორც ზემოთ აღინიშნა, სომხეთის მიერ რუსეთთან დიდი ხნის ალიანსიდან გამოსვლა სავსეა გამოწვევებით, რაც ხსნის, თუ რატომ არ განხორციელებულა მოსკოვის ხელმძღვანელობით მოქმედი ინტეგრაციული სტრუქტურებისგან, როგორებიცაა „CSTO“ (კოლექტიური უსაფრთხოების ხელშეკრულების ორგანიზაცია) და „EAEU“ (ევრაზიის ეკონომიკური კავშირი) ორგანიზაციები, სომხეთის გამოყოფა. სავარაუდოდ, ამ ორგანიზაციებიდან სრულმა გასვლამ და დასავლეთთან უფრო მჭიდრო ინტეგრაციამ შეიძლება გამოიწვიოს რუსეთის მხრიდან საპასუხო ზომები, მათ შორის, ეკონომიკური სანქციები ან პოლიტიკური ჩარევა. გარდა ამისა, არც ევროკავშირს და არც აშშ-ს არ სურთ და არც შეუძლიათ სომხეთის უსაფრთხოების საკითხების გადაწყვეტა. გეოგრაფიული მანძილი ძლიერ დაბრკოლებას წარმოადგენს, არამეგობრულ გეოპოლიტიკურ გარემოსთან ერთად. თუკი სომხეთი აშკარად პროდასავლურ ორიენტაციას აირჩევს, შესაძლოა ამან ხელი შეუწყოს აზერბაიჯანთან სწრაფი სამშვიდობო ხელშეკრულების დადებას და თურქეთთან კავშირების აღდგენას. ამ გზით ერევანი შეძლებს პოტენციური საფრთხეების მინიმუმამდე შემცირებას და უფრო მეტად ფოკუსირდება პოლიტიკური და, რაც მთავარია, ეკონომიკური კავშირების შემდგომ დივერსიფიკაციაზე, რაც მოხდება რუსეთზე დამოკიდებულებისგან თავის დაღწევის შემთხვევაში.

დასკვნა

სამხრეთ კავკასიის რეგიონი კვლავ რჩება სტრატეგიულად მნიშვნელოვან და გეოპოლიტიკურად რთულ რეგიონად. საქართველო, აზერბაიჯანი და სომხეთი მანევრირებენ რუსეთის, თურქეთის, ირანის, აშშ-ის, ევროკავშირისა და ჩინეთის გავლენებს შორის. საქართველო ინარჩუნებს პროდასავლურ კურსს და ეძებს ინტეგრაციის გზებს ევროკავშირსა და ნატოში. აზერბაიჯანი ცდილობს ბალანსის

შენარჩუნებას რუსეთსა და დასავლეთს შორის, ხოლო სომხეთი ბოლო პერიოდში მრავალვექტორულ პოლიტიკას ახორციელებს.

რეგიონში თურქეთი რუსეთის მთავარი კონკურენტია ენერგეტიკისა და სატრანზიტო დერეფნების კონტროლის მიმართულებით. დასავლეთი კი ცდილობს სამხრეთ კავკასიის რეგიონში გავლენის გაძლიერებას რუსეთის დომინანტური პოზიციის შეზღუდვით. ამის შედეგად, სამხრეთ კავკასია რჩება უსაფრთხოების გამოწვევების მქონე რეგიონად, სადაც როგორც შიდა, ისე გარე აქტორებს შორის მიმდინარეობს გეოპოლიტიკური დაპირისპირება საკუთარი ინტერესების გასატარებლად.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. „ამერიკის შეერთებულ შტატებსა და სომხეთის რესპუბლიკას შორის სტრატეგიული პარტნიორობის ქარტია“, აშშ-ის საელჩო სომხეთში, 2025 წლის 17 იანვარი, https://surl.lu/kzktfx.
2. რონდელი ა., საერთაშორისო ურთიერთობები, თბილისი, 2001.
3. „საქართველო ევროკავშირის კანდიდატის სტატუსის მოპოვებას აღნიშნავს“, Euronews, 2024 წლის 16 დეკემბერი, https://surl.li/mdpdeo.
4. Emil Avdaliani, Armenia's Nascent Multi-Vector Foreign Policy. 14 Apr 2025.
5. Emil Avdaliani, Armenia's Nascent Multi-Vector Foreign Policy. 14 Apr 2025.
6. Emil Avdaliani, Armenia's Nascent Multi-Vector Foreign Policy. 14 Apr 2025.
7. Frankel Julia, Israel's defense chief travels to Azerbaijan, reaffirming shared opposition to Iran. July 13, 2023.
8. "Facing expulsion, Azerbaijan quits European parliamentary body," Eurasianet, January 25, 2024, https://surl.li/vtouon.
9. Hill F., Kiri K., Moffatt A., Retracing the Caucasian Circle-Considerations and Constraints for U.S., EU, and Turkish Engagement in the South Caucasus // Policy Paper. 2015. №6, July. გვ. 5. https://surl.li/fvbmbi.
10. Hugo von Essen, Azerbaijan's Uncertain Geopolitical Rise in a South Caucasus Maelstrom. SCEEUS Report No. 17, 2023. https://surl.li/ajtsgl.

11. Hugo von Essen, Azerbaijan's Uncertain Geopolitical Rise in a South Caucasus Maelstrom. SCEEUS Report No. 17, 2023. https://surl.li/swqwqv.
12. "Iranian Ambassador expresses Tehran's attitude towards EU mission in Armenia," Arminfo, February 6, 2025, https://surl.li/hlehat.
13. Mehmet F. S., Valeri Modebadze, Georgia's Pro-Western Path: Analysis of the Georgian Foreign Policy in the Post-Soviet Period. AIBU Journal of Social Sciences, 2014, Volume 14, Issue 1, გვ.340.
14. Mehmet F. S., Valeri Modebadze, Georgia's Pro-Western Path: Analysis of the Georgian Foreign Policy in the Post-Soviet Period. AIBU Journal of Social Sciences, 2014, Volume 14, Issue 1, გვ.344.
15. Punsmann G. B., Turkey's Interest and Strategies in the South Caucasus//South Caucasus: 20 Years of Independence. B., 2011. გვ. 287.
16. Punsmann G. B., Turkey's Interest and Strategies in the South Caucasus//South Caucasus: 20 Years of Independence. B., 2011. გვ. 287.
17. Sokov N., The South Caucasus Corridor after the Russian-Georgian War, available from World Wide PONARS Eurasia Policy Memo No. 49, 2009. https://surl.li/ogzylw.
18. Shusha Declaration on Allied Relations between the Republic of Azerbaijan and the Republic of Turkey16 June 2021, https://surl.li/nyzxjv.
19. Turkey's Erdogan praises ties with 'sister' nation Azerbaijan in visit to Baku. The New Arab Staff & Agencies13 June, 2023.
20. Turkey, Armenia make progress in normalisation talks," Reuters, July 30, 2024.
21. Valiyev A. Azerbaijan-Russia Relations after the Five-Day War: Friendship, Enmity, or Pragmatism?//TPQ. 2011. Vol. 10. № 3. გვ. 135.
22. Wahlang J., South Caucasus Nations' Foreign Policy Choices amidst the Russia-Ukraine War. April 21, 2025.
23. Концепция внешней политики Российской Федерации (утверждена Президентом Российской Федерации В. В. Путиным 30 ноября 2016 г.).